

En vacker och utförlig monografi om Nordens myror och getingar

Kari Vepsäläinen

Nationalnyckeln till Sveriges flora och fauna. Steklar: Myror–getingar. Hymenoptera: Formicidae–Vespidae. 2012. ArtDatabanken, SLU, Uppsala.

Svenska artprojektet startades 12 år sedan, och en viktig del av projektet är att sprida kunskap om Sveriges flora och fauna. Kunskapsspridningen förverkligas bl.a. genom publicering av Nationalnyckeln, i form av monografier om valda, mindre kända artgrupper. I skrivande stund har 15 gruppmonografier utkommit, bland de senaste en om myror och steklar, som recenserar här.

Riklig finansiering för bokprojektet har anslagits av riksdagen. Det har möjliggjort utomordentlig planering av Nationalnyckeln, så att publicering av var och en volym är koordinerad av gemensam redaktion. Resultatet är i paritet med medlen. Formatet av varje volym är stort med sidor på 22 x 28 cm, och t. ex. Myror–getingar har 382 sidor samt väger 1,8 kg. Går inte att stoppa in i fickan under exkursioner i naturen, men är självskrivet på sin plats som uppslagsbok hemma och i sommarstugan (lättare fältguider, så kallade fältnycklar, har bearbetats på grund av valda volymer av Nationalnyckeln). Oberoende av vilken volym läsaren har i famnen får hon en grundlig inledning till allt levandets klassificering, som bildar en viktig gren inom forskning i biodiversitet, den levande världens mångfaldighet.

Myror–getingar serverar fascinerande läseupplevelser. Tänk bara på inledningen, som livligt påminner läsaren om myror och getingar i vårt vardagsspråk: "Myror i skallen, myror i brallan och myror i stacken och i huset. Fem myror är fler än fyra elefanter. Jag, myror tycks snart sagt finnas överallt: stingmyror, ettermyror, doftmyror, bitmyror. Myror myllrar. Detsamma gäller

för getingar, vars massuppträdande vissa varma somrar kan få vilken stugägande pappa Melker som helst att bli vansinnig och rusta sig som en gladiator." Ja, pappa Melker kan bli vansinnig, men naturentusiasten glädjer och vill veta mer. Volymen i handen tjänar för det syftet utomordentligt bra.

Det är särskilt glädjande, att Myror–getingar omfattar hela Nordens (och inte bara Sveriges) arter inom gruppen under behandling; inte ett genomgående inslag inom Nationalnyckeln. Som så betjänar därför boken både vetenskapssidkare och naturentusiaster i alla nordiska länder, utan att glömma Färöarna eller Svalbard. En rejäl tjänst även åt oss i Finland, var vi aldrig har sett en bok om finska myror på svenska, och den hittills ända på finska kom ut över hundra år sedan. Den sistnämnda, ett häfte omfattande 24 sidor, kan ännu användas som en behändig introduktion till Finlands myror på släkt- och undersläktnivå, men för artbestämning duger det inte. Så pass många nya arter har kommit fram under de flutna åren. Läget har inte varit bättre då det gäller att artbestämma Finlands getingar.

Artbestämning är ändå någonting man vill lära sig efter man har fått intresse för sina kryp. Om monografierna i Nationalnyckeln lyckas väcka intresse för de organismgrupper man vill veta mera om, kan de inom samma pärmar ge verktyg till närmare bekantskap med själva arterna. Ingen och ingenting lämnas halvvägs.

En stor del av getingar och alla myror är sociala, dvs. de har en utvecklad arbetsfördelning.

Eftersom de lever i fasta bon genom en hel sommar eller (myrorna) ofta i årtal, har de gemensamma ekologiska särdrag med häckande fåglar (också med växter), och p.g.a. deras ofta stora samhällen har de en lika stor (eller större) roll som ryggradsdjur i ekosystemet. Således är det ingen underlighet, att man ofta associerar myror och getingar med samhällslevande ting, även om en hel del av getingar som skildras i Myror–getingar är solitära insekter (d.v.s. de lever inte i samhällen). För recensenten är därför Myror–getingar problematisk i att monografin i själva verket är "tre böcker i en". Myrornas liv kan inte sammanfattas tillsammans med getingars, och sociala getingars (inklusive pappersgetingar) särdrag avviker från solitära (icke sociala) getingars levnadssätt rätt mycket. För att hålla recensionen inom måttliga ramar granskas här noggrannare bara myror.

Nationalnyckelns målsättning att väcka intresse och sprida kunskap av valda organismgrupper fylls utomordentligt i Myror–getingar. Myror har använts redan i Bibelns fabler som typexempel för flit, samt i diverse samhällseliga sammanhang som exempel för "det rätta" systemet. Myror–getingar lär att se hur mångfaldigt myrornas samhällsliv är, från rena början (grundandet av samhället) till en fyllt utvecklad koloni som hos några arter kan leva tiotals, som bäst hundratals, år. Ett samhälle består av en eller flera drottningar, åtminstone en arbetarkast och relativt kortlivade hanar. Mycket förenklat är drottningens roll att grunda samhället och producera arbetare, nya drottningar och kortlivade hanar; arbetarnas roll är att bygga, underhålla och försvara boet, samla mat och sköta avkomman — hanarnas roll är närmast att befrukta unga drottningar. Variationen kring arbetsfördelningen (och andra relationer mellan individerna och kasterna) är dock stort och utgör säkert grunden för den fascination myror framkallar i oss.

Samhällslivet lockar till sig en stor mängd an-

dra djur, som utnyttjar samhället. En del lever som gäster, en annan del som parasiter, och en tredje del är rovdjur som äter myrornas ägg och larver. Av Nordens myrarter är ungefär en tredjedel beroende av andra myror åtminstone under början av samhällets livscykel. De är således sociala parasiter, som kommer igång med att tränga in i ett bo av en främmande art. Slavhållare är myror som hämtar värdmyror (så kallade slavar) från andra bon — slavarna kommer sedan att arbeta för slavhållaren.

De mest spännande av sociala myrparasiter kallas inkviliner. Dessa inhysingar har tappat bort sin arbetarkast och drottningen är därför fullständigt beroende av värdartens arbetare, som sköter inkvilinens avkomma från ägg till nya könsdjur. Somliga inhysingar dödar värd-drottningen genast de har lyckats komma in i boet, eller såsom gökmyran söker sig till bon av grästorvmyra vilka av någon anledning blivit av med sin drottning. I sådana fall har inhysingsdrottningen bara några år tid att få ut sin avkomma innan värdarbetarna dör. Avancerade inkviliner tillåter dock värd-drottningen leva och föda nya arbetare, vilket kan förlänga värd-samhällets och inkvilinens liv med många år. Ofta hämmar parasitdrottningen produktionen av könsdjur hos värden, medan det mest utvecklade samlivet där värd-drottningen producerar både egna könsdjur och arbetare borde vara bäst för både värden och parasiten inom längre tidsperspektiv.

I monografin beskrivs varje grupp av myror och getingar utförligt från familjenivån ner till enskilda arter. Så får var och en art sin beskrivning av artkännetecknen, levnadssätt och utbredning i Norden (också på karta). Så t.ex. hittar man den svarta slavmyran lätt i miljöer nära bebyggelse, om man håller sig inom den södra halvan av Norden, men för att se den närbesläktade fjällmyran gäller det att resa norrut, helst till Lappland, där arten finns delvis i lik-

nande omgivning. Men om man försöker hitta närbesläktade arter inom en och samma region lär man, att de tenderar att leva i separata miljöer. För att få tag i vitmossmyrn (en slavmyra den också) måste man ta sig ut på kärmark och leta i mosstuvor.

En lyckad artgruppmonografi kommer att väcka läsarens intresse för detaljer. Nu när hon vet att de här kryp här på gården är myror, vill hon snart veta vad för slags myror de är. Här spelar bestämningsnycklarna till arter en väsentlig roll. Det är häpnadsväckande, hur skickligt boken balanserar mellan fackbiologens krävan på precision och lekmannens önskan på användarvänlighet. Här såsom i allmänhet betyder användarvänligheten, att svåra finesser, som kräver avancerad apparatur (mikroskop med stor förstoring, m.fl.) och kalkyler a la diskriminantfunktioner baserade på en mängd av noggranna morfologiska mätningar har utelämnats. Kännetecknen som skiljer ut artgrupperna och arterna har ofta reducerats till ett minimum av lättillgängliga drag. Följaktligen kan man stöta på enskilda individer (prov) som inte går att bestämmas till art, men detta är ett lågt pris för användarvänligheten — saldot på kvaliteten är definitivt på plussidan!

Till dem som inte behärskar svenska serveras bestämningsnycklarna parallellt på svenska och engelska. Då därtill både myrors och getingars morfologi handlas i sina egna kapitel utförligt, borde en av bokens viktigaste funktioner, ge nycklar till artbestämning av myror och getingar, inte hindras av små detaljer såsom språk.

De 60 sista sidorna av monografen innehåller bl.a. fackordförklaringar, listor av facklitteratur, register och en karta över Nordens faunaprovinser. Mest imponerande av de här sidorna är ändå samlingsplanschererna på myror och getingar. Där visas helbild ovanifrån av ett urval arbetare, drottning och hane av arterna inom varje släkte. Bilderna är i 10 x (myror) eller 4 x

(getingar) naturlig storlek. Dessutom visas huvuden framifrån i standard storlek för alla arter av pappersgetingar och sociala getingar. Under varje bild i samlingsplanschererna anges bl.a. sidhänvisning till noggrannare behandling av respektive släkte eller art. Som socker på botten hittas en koncis bestämningsnyckel till ett halvt dussin typer av sociala getingar.

Bokens bilder är vackra och oftast av hög kvalitet, något som man kan inte undervärdera i ett verk vars syfte är att sprida kännedom om arter och deras bestämning. Därför är det desto mer beklagligt att en del av artbilderna tycks ha kompromissats under bildredigeringen. Vårst har drabbats bilder, där artsärdrag ligger på mer eller mindre svart bakgrund, som ofta är fallet inom getingar. Om man vet i förhand vad man borde hitta på bilden, lyckas det ofta, men inte alltid. Optimistiskt tror jag dock att man med övning lär sig träffa rätt.

Var och en som har medverkat i stora uppslagsverk vet, att det är närmast omöjligt att undvika fel i enstaka detaljer. Så även i Myror-getingar, men såna är inte värda att nämnas i en allmän recension. Låt mig bara påpeka, att t.ex. namnet *Myrmica hellenica* för mindre rödmyran syftar på en art, som lever långt borta söder-sydost om Norden — det rätta namnet borde heta *Myrmica constricta*. Ändå ger jag utan tvivel Myror-getingar som helhet ett berömligt vitsord och rekommenderar boken för alla som vill utvidga eller förkovra sin kännedom om dessa mest fascinerande och nyttiga insekter.

Smakprov ur Steklar: Myror-getingar finns att njuta av på nätet, se http://www.nationalnyckeln.se/sv/bokverket/publicerade_volym/Myror-och-getingar/Smakprov-ur-Nationalnyckeln-Steklar-Myrorgetingar/